

BARNA GÁBOR

A történelmi emlékezet megszerkesztése: helyi identitás- és mítoszteremtés

(A „Megszálló Levél”:

Kunszentmárton XVIII. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés)

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG XVII. század végi megszűnése után még évtizedekbe telt, amíg az elnéptelenedett egykori hódoltsági területek az Alföldön újra benépesedtek.¹ A belső telepítési akcióban az északi magyar (palóc) csoportok mellett nagy létszámban vett részt a Jászság lakossága is, amely a török hódoltság alatt kisebb veszteséget szenvedett, de azt is pótolni tudta éppen észak felől jövő telepésekkel.² E társadalom- és településtörténeti folyamatoknak a vizsgálata különösen a XX. század második felében élénkült fel mind a helytörténeti, mind pedig a néprajzi kutatásokban olyannyira, hogy ma az Alföld-kutatásnak egyik fontos összetevőjét éppen a migrációs kutatások jelentik.³

E jórészt XVIII., kisebb részt XIX. századi folyamatokról ma már elég sokat tudunk, s fő vonásaiban jól ismerjük őket. Viszonylag kevés azonban tudásunk az egyes konkrét eseményekről, az új települések megalapításának részleteiről. Csak kevés helyen ismerjük a kirajzások konkrét kiváltó okait, gyakorlati kivitelezésüket és az új honfoglalás szimbolikus eseményeit, s szinte sehol ezeknek az eseményeknek történelmi emlékezet és a helyi azonosságtudat formálásában és megőrzésében játszott szerepét.

KUNSZENTMÁRTON ÚJRATELEPÍTÉSE A XVIII. SZÁZADBAN TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A XVI. és a XVII. század többszöri megpróbáltatása és szenvedése után Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok megye) népére is a török kiűzésével együtt járó hadjáratok hozták a végpusztulást (1686).⁴

Az elnéptelenedett község újratelepítésére a XVII–XVIII. század fordulójának pontán szórványos beköltözése után csak a XVIII. század második évtizedében,

¹ A XVIII. századról, s benne a migrációs folyamatokról is átfogóan ír Kosáry Domokos monográfiájában. Lásd: KOSÁRY 1983.

² FODOR 1942.

³ JUHÁSZ (szerk.) 1990.

⁴ A város történetéhez lásd: DÓSA–SZABÓ 1936.

1719-ben került sor. Ekkor túlnyomórészt jázsági, főleg Jászapátiból és Jászsós-szentgyörgyről származó emberek költöztek a Körös folyó partjára: kiváltságos helyről kiváltságos helyre. A Jászságból való kiköltözésük történetét és Kunszentmárton megalapításának eseményeit a telepítési akció egykori szervezője és vezetője, Radics István 94 éves korában elbeszélte, s azt az utókor emlékezetére a kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvben megörökítették.⁵ A bejegyzés első mondatáról: „Kún Szent Mártonyt Kik, és mimódon szállották meg” kapta az irat a „Megszálló levél” nevet. Egy korábbi írásomban a „Megszálló levelet”, mint a XVIII. századi migráció egyik fontos forrását már megvizsgáltam.⁶ Rövid tanulmányomban pedig a „Megszálló levelet” mint folklór szöveget, mint a helyi történelmi emlékezet és identitásformálás egyik XVIII–XX. századi példáját szeretném röviden elemezni.

KUNSZENTMÁRTON ÚJRAALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE: A „MEGSZÁLLÓ LEVÉL”

Az első település jogán ez a feljegyzés két évszázadon keresztül a helyi öntudat kifejezője és írásos alátámasztója, megerősítője volt. A XIX. században — de lehet, hogy már rögtön 1762 után — az ősi kunszentmártoni családok, a század végén pedig egyesületek is, a tanácsi jegyzőkönyvből kimásoltatták és másolatban őrizték. Tösgyökeres kunszentmártoni családok egy részénél máig megtalálható jeles relikviaként. Három másolata van birtokomban. A legrégebb Ökrös József takács céhmestertől 1852-ből, a második a 48-as és Független Népkör tulajdona volt 1896-ból, a harmadik pedig egy ismeretlen eredetű írógéppel lejegyzett változat a két világháború közti évekből.

A „Megszálló levelet” széles körben ismertté tette, hogy ifj. Dósa József kunszentmártoni származású, sályi római katolikus lelkész Kunszentmártonra vonatkozó történelmi kutatásait sajtó alá rendezte és a Kunszentmártoni Híradó hasábjain 1933–1934-ben közzétette Szabó Elek, szintén kunszentmártoni származású, akkoriban besenyőtelki plébános. A folytatásokban megjelent fejezeteket 1936-ban könyv formájában is kiadta a Kunszentmártoni Híradó. E munka sok helybeli család tulajdonában megvolt, illetve máig megvan. A könyv 42–45. oldalain olvashatjuk a „Megszálló levél” szövegét.⁷

A „MEGSZÁLLÓ LEVÉL” JELENTŐSÉGE — A HELYI TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET ÉS IDENTITÁS MEGSZERKESZTÉSE

A korból hasonló leírást nem ismerek, ezért a kunszentmártoni „Megszálló levél” minden tekintetben fontos forrása a XVIII. századi belső migrációnak és a kollektív történelmi emlékezetnek. Megismerjük belőle egy kisebb közösség útrakelésének, új

⁵ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmárton tanácsi jegyzőkönyve 2. 1766–1783. 9–11.

⁶ BARNA 1994.

⁷ DÓSA–SZABÓ 1936. 42–45.

lakóhely keresésének indítékait, következtethetünk a mozgatórugókra, látjuk a tudatos szervezés egyes állomásait, értesülünk a véletlen, de a végkifejlet szempontjából nagyon is fontos eseményekről, s megtudjuk, melyek voltak a földfoglalásnak jelképes, de elmaradhatatlan eseményei abban az időben. S mindezt egy rögzített, egy kvázi-szakraális szöveg formájában.

A honkeresés, a letelepülés és az esemény írásos megörökítése között majd fél évszázad telt el, hiszen az 1717–1719. közötti történéseket csak 1762. január 13-án jegyezték le. A szöveget azonban csak egy 1762. április 29-i bejegyzés után vezették be a protocollumok (tanácsi jegyzőkönyvek) II. kötetének 9-II. lapjaira. A kötet belső címlapján figyelemfelkeltő bejegyzés olvasható: „Szent Mártony meg Szállása pag. 9a”. Későbbi korban a Megszálló levél címét piros ceruzával díszítették. Az íráskezelésben tehát fontosnak tartották többféle módon is kiemelni a letelepülés történetéről szóló bejegyzést.

Figyelemre méltó a kései írásban rögzítés. Az, hogy a települést megalapító emberek először a mindennapi élet dokumentálását (anyakönyvek⁸, valamint a tanácsi jegyzőkönyvek⁹) tartották legfontosabbnak. A megtelepülés történetének a szóbeliségben bizonyára élő történetét csak évtizedekkel annak lefolyása után, valószínűleg a felejtés, „a történelem deficitje”¹⁰ miatt tartották fontosnak írásba foglalni. Ehhez autentikusnak tartott forrást találtak: a történetet a kirajzást vezető Radics István elbeszélése alapján rögzítették. Azaz a település életének konszolidálódása, az 1745. évi önmegváltás (redemptio) megszervezése és lefolyása, s ennek társadalmi-gazdasági hatásainak kiérlelődése után tartották csak fontosnak, érdemesnek a kirajzás történetét írásba fektetni. Számos olyan esemény történt tehát az írásbeli rögzítés idejéig a községben, amelynek aktuális fontossága vetekedett a kirajzás és a megtelepedés jelentőségével, s rátelepedett annak emlékére. Erre az időre nyilván már jó-részt kihalt az alapító réteg, hiszen az elbeszélő Radics István is rendkívüli magas korban, 94. évében volt már ekkor. Szükségesnek látszott tehát a szájhagyomány "hiteles" rögzítése az utókornak emlékeztérére, 42 év után szükségesnek látszott az emlékezet pontosítása, „helyreállítása”¹¹, a kollektív emlékezet megszerkesztése.

A folyamatot a közelmúltra vonatkozó kommunikatív emlékezet¹² kulturális emlékezzé alakításaként értelmezhetjük. Ennek kritikus időintervallumát a kutatás negyven évben jelöli meg.¹³ A kulturális emlékezet, szemben a kommunikatív emlékezzettel, az intézményesített emlékezzetechnika (mnemotechnika) ügye.¹⁴ Esetünkben ezt az intézményesítést az írásbafoglalás, az írásban terjesztés/másolás, majd a XX. században többszöri kinyomtatása jelenti. Az orális hagyomány írásba

⁸ Figyelemre méltó, hogy bár a „Megszálló levél” a község alapítását 1719. Pünkösöd szombatjára teszi, az első anyakönyv már 1718 őszétől tartalmaz adatokat. E körülmény is arra utal, hogy 1719. Pünkösödjén egy hosszabb folyamat lezárásaként inkább valamilyen szimbolikus eseményre került sor, semmint a kunszentmártoni földre történő első belézésre.

⁹ A tanácsi jegyzőkönyvek sajnos csak 1730-tól ismertek. A korábbiak sorsa, ha léteztek, ismeretlen.

¹⁰ RICOEUR 1999. 51.

¹¹ RICOEUR 1999. 63–67.

¹² ASSMANN 1999. 51.

¹³ ASSMANN 1999. 51.

¹⁴ ASSMANN 1999. 53.

foglalásával a hangsúly az ismétlésről az értelmezésre és az emlékezésre helyeződött át.¹⁵ Az írásba foglalás negszabja, hogy mire és hogyan emlékezzünk. Az írásba foglalás egy kommunikációs szituációban a szöveg „külső telepítését (kódolását), tárolását” jelenti, ahonnan az visszakereshető (dekódolható). Van tehát egy normatív szerepe, amely az elbeszélő szereppel együtt megszabja, hogy az egyén a (rögzített) közös tudás révén egy hovatarozás-tudatot, egy „mi-tudatot” szerezzon.

A kirajzásról és a megszállásról szóló történet az elbeszélő folklór műfajok eszközeivel létrehozott szöveg. Elsősorban poétikai természetű, s kevésbé történelmi, tudományos kognitív szöveg.¹⁶ Az eltelt hosszú idő természetesen nemcsak a felejtésnek kedvezett, hanem az elbeszélő folklór műfajok műfaji jegyeihez való alkalmazkodásnak is.

A „Megszálló levelet” most elsősorban olyan folklór szöveggként elemzem, amely az elbeszélő (epikus) műfajok sajátos jellemzőit viseli magán. A letelepedés és a lejegyzés (1719–1761) között eltelt 42 év alatt a honkeresés története a szájhagyományban élhetett. Radics István, s a többi első megszálló bizonyára számtalanszor elbeszélte családjában, de más körben is a kirajzás, a megtelepülés eseményeit. Nem tudhatjuk, hogy közvetlenül a „megszállás” után milyen formában hangzott el a honkeresés története, de valószínűnek tartjuk, hogy a tanácski jegyzőkönyvben rögzített leírt formától eltérő változatban. Az írásos változat a későbbi generációk számára egyetlen hiteles összeveggként, archetípusként működött. Ez nyilvánvalóan egy szelekciós folyamat volt, amelyben egyes fontosnak tartott szövegek-elemek megmaradtak, mások azonban kikoptak. Ez esetenként tudatos szerkesztés eredménye is lehetett, de írott/rögzített szövegváltozatunk esetében egy egyszeri, spontán szövegmondásnak is. A „Megszálló levél” írásba foglalója utal rá, hogy Radics István „első nyelvivel” mondta el a kirajzás történetét. Ám arra is gondolnunk kell, hogy éppen az írásba foglaláskor a leíró is alakított a hallott szövegen.

Azt látjuk, hogy a „Megszálló levél” sűrítve adja elő az eseményeket. A történet idősíkjait összemossa. Az elmondáskor lényegesnek érzett elemekre összpontosít: a honkeresés igényére, a honkeresés eseményének lefolyására, valamint az új település elfoglalására. Rekonstruál, de szelektál is egyúttal. Nem tudjuk meg például a pontos évszámokat, az új lakhely-keresés megkezdésének időpontját, hiszen a „Megszálló levél” első mondata is az 1719-es évszámot hangsúlyozza. Csak a történet egyik epizódjából értesülünk, hogy a keresés három évig tartott. 1719 természetesen nagyon fontos, hiszen ekkor volt a megtelepülése szimbolikus eseménye, a honfoglalást jelző karók (?) ünnepélyes leverése. (Az utókor is ezt az évszámot fogadta el. 1819-ben megünnepelték a „megszállás” száz éves évfordulóját. 1919-ben ez a román megszállás miatt nem volt lehetséges. 1969-ben a 250. évfordulót emlékkő állítással, 1994-ben a 275. évfordulót koszorúzással, a kunszentmártoniak találkozójával, ünnepi üléssel és a „Megszálló levél” kiadásával ünnepelte meg a város.) Ugyancsak említetlenek maradnak a honkereső út mindennapjai: a szállás, az étkezés, a tisztálkodás, a lovak etetésének és itatásának körülményei, az útviszonyok ismertetése, az

¹⁵ ASSMANN 1999. 17.

¹⁶ RÜSEN 1999. 41–43., N. KOVÁCS 1999. 13.

utazás időpontja s egyebek. Azaz egyfajta *sírtést* tapasztalunk, a végkifejlet szempontjából lényegesnek érzett elemek kiemelését, a lényegtelennek tartottak elhallgatását.

A „Megszálló levél” az elbeszélő műfajok (elsősorban a monda, a mese és az élménytörténet) jellemzőjeként magán viseli azok több formai sajátosságait.¹⁷

Ilyen jellemző vonás a *kezdés és a befejezés törvénye*. A cselekmény valamilyen *hiánnyal* indul: esetünkben a relatív túlnépesedés miatti földhiánnyal és ebből fakadó szegénységgel, amelynek *betöltése* végül is az új haza, az új település megalapítása lesz. Ez személyhez kötődik. A történetből megismerjük a *főhőst*, a kirajzást vezető jászapáti kisbíró, Radics István személyében, akit az elbeszélést a tanácsi jegyzőkönyvbe leíró személy „öröke fel tartandó Dicsőre méltó, és felejthetetlen emlékezetű, sőt Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány uram”-ként emleget. A cselekmény *ismételeseken* keresztül keresztül halad a kifejlet felé. A valóban megtörtént események elmondásán túl az ismétléseknek, azaz a két honkereső út egyes állomásain történt folgok elbeszélésének mindig van egyfajta *késletet* funkciója. Elbeszélésük jelzi az új haza keresésének nehézségét, ezáltal a honalapítók teljesítményének nagyságát fokozza. A Jászapátiból elindult férfiak azonban nincsenek egyedül. Különböző világot járt, az Alföldet jól vagy náluknál jobban ismerő emberek: egy „becsülletes Ember” (Tiszaroff) „éltes Öreg Ember” (Tiszabő), „bizonyos Mészáros Ember” (Mezőtúr), „Öreg Koldús” (Jásztelek), „Sülye Mihály igen embersíges Ember” (Öcsöd) igazították őket mindig útba, vezették őket tovább, vagy térítették el őket letelepedési szándékuktól. Őket tekinthetjük a *segítőknek*.¹⁸

Szinte a *mesei akadályozó szerepköre* ismerhető fel az alattányi Nagy János tisztartó személyében, aki csak három évre akar a letelepedőkkel előnyös szerződést kötni. Ezt azonban a kitelepülést irányító és vezető Radics István elutasítja. Itt meg is felelnek a cselekmény, s egy határfokozó késletetés következik. A sikertelenség fölött három évig tanakodtak, a malomban új, jó hírt hallottak egy „Öreg Koldús”-tól, újabb segítő, s ettől kezdve felgyorsulnak az események.

Az ajánlott Szentmárton kun pusztát felkeresték, a foglalás jeleként karókat a földbe leverték, s a pusztát megszállták. Az új és alkalmas település helyének megtalálása mintegy jutalom volt a „sok járások, kelések, fáradozások, és sok elme törések után”. A település jelképes megszállása az elbeszélés szerint 1719. Pünkösöd szombatján történt. E dátum is szimbolikusan is értelmezhetjük: a magukat a Szentlélek bölcsességére és segítségére bízók jelképes választásaként. A megtelepedéssel a cselekmény lezárult, a *hiányt betöltötték*, a honkeresésre jó megoldást találtak, a *cselekmény nyugvópontra jutott*.

A történet megszerkesztése mesteri. *Lépcsőzetes* építkezik, majd az első út sikertelenségének elbeszélése után egy epizód közbeiktatásával még *késleteti* is a cselek-

¹⁷ PROPP 1975., MELETYINKSZKIJ 1975. és OLRİK 1982. alapján

¹⁸ Figyelemre méltó, hogy nem a honkeresők, hanem ezek a segítők voltak figyelemmel arra, hogy a kiváltságos jász településről kirajzók ne jobbágyszőlőn, hanem hasonló privilegizált területen telepedjenek le. Méltán, s nemcsak epikus műfaji szempontból tekinthetők tehát segítőknek. Az új, alkalmas telephelyet keresőket a türelmetlenség, a gondjuk és a hiány betöltésének igyekezete sürgette, figyelmenlenné tette?

ményt, amit aztán az új haza megtalálásának, feltérképezésének és elfoglalásának kellően rövidre fogott, *tömör*, ám mégis minden lényegi információt tartalmazó *eseménye zár le*. A cselekménynek, mint a legtöbb elbeszélésnek (mese, monda) van tehát egy jól megszerkesztett íve.

Nyilvánvalóan nem lehet véletlen, hogy Radics István ezeket az eseményeket, a történéseknek ezeket a részleteit őrizte meg emlékezetében, elevenítette fel a valószínűleg sokadszor történt elbeszélése során.

A Jászapátiból való kiköltözés, az új lakóhely keresésének fő okát az anyagi jólét előmozdításában határozza meg. Aláhúzza az akció jól és tudatosan megszervezett voltát. Az előretekintő, gondos gazdaember alakja bontakozik ki nemcsak Radics István, hanem társai személyében is, akik nemcsak az elégséges mennyiségű, és jó minőségű földre vannak tekintettel, hanem a jószágállomány ellátása érdekében a megfelelő ivóvíz biztosítására is. Fontosnak tartja Radics István a szőlőskertek megemlítését is. A földfoglalás többször és részletesen leírt szimbolikus eseménye (karók leverése) azt mondja a kései leszármazottaknak, hogy a hontkeresők mindig jogszerűen jártak el. Nemcsak, vagy nem elsősorban utólagos önigazolásként kell fel fogunk beszámolóját. Valószínűleg az érzelmekre akart hatni, s morális tartalmakat akart közvetíteni, megerősíteni az új „hazában” felnövekvő új generációk számára. Olyanokat mint a helytállás, a kitartás, a közösségért vállalt munka, s ekkor talán már csak másodrangú a vállalkozói kedv, a „pioneer szellem”. Emellett pedig gondozta és ápolta a saját maga, valamint társai emlékezetét, hírnevét. Ezen a ponton tehát érdekek fogalmazódnak meg a szövegben: az első letelepülők érdemeire hivatkozva társadalmi súlyukat, s ezáltal érdekérvényesítésük lehetőségeit vélhetőleg növelhet-

A történet egy öntudatos csoport jól szervezett és körültekintően végrehajtott akciója. A cselekmény jól mutatja az elbeszélés hőseinek felkészültségét, talpraesettségét, körültekintő gondosságát, morális értékeket, amelyekkel a nehézségeket legyőzték, s amelyekkel maguknak és hozzátartozóiknak, valamint utódaiknak, a későbbi generációknak, a „Posteritások”-nak új hazát szereztek. Ebben fő érdeme az ötletadó, a kirajzást vezető Radics István mellett a név szerint is megemlített honkereső és honalapító férfiaknak van. Őket illeti a „maradékunknak emlékezte”, az „előttük hordozandó tisztesség tétel”. Szinte formulaszerűen hat a záró mondat: „Kiknek munkálkodások által a Posteritások, már most békességben Laknak”. (Mint a mesében: 'Máig boldogan élnek, ha meg nem haltak.')

Ám itt ez hivatkozási alap is a már jelzett érdekérvényesítésben. (Tudjuk, hogy Radics Istvánt például többször bíróná választották.) A kollektív emlékezet csoportfüggő, benne a csoport önképe és céljai fogalmazódnak meg.¹⁹

Nyilván az is tanulságos, hogy a kirajzás és megtelepedés eseményeiből mit nem mond el az elbeszélő. Amelyek alapvető fontosságúak voltak egykor, s amelyekről más források tudósítanak is. Az emlékezet ugyan rekonstruál, de a fentiek alapján szelektál is. Nincs szó a Nagykun Kerületi, Hármaskerületi tisztségviselőkkel való érintkezésről, a megtelepedés engedélyezéséről, a középületek (templom, községhá-

¹⁹ ASSMANN 1999. 40.

za, temető, útmenti kereszt stb.) építéséről, a helyi közigazgatás megszervezéséről, az önmegváltás (redemptio) meghatározó eseményéről, jóllehet a megtelepedés és az esemény tollbamondása között eltelt 42 évben mindezek megtörténtek. A közigazgatásról csupán egy mondatnyi megjegyzés van: „Nzts. Radics Istvány Ur a Helségnek Sokszor bírója” volt. Mindez nyilván tette és jó szervezőképessége elismerését jelenthette. Több évben volt esküdt és törvénybíró. Szerepel a redemptusok listáján is 258 forintos megváltási összeggel, amely őt közepes tehetségű és vagyonú embernek mutatja.²⁰ Így lett ő kortársainak és a „posteritásoknak” is példaképe.

A szöveg mindenesetre ezt tükrözi. Ám az utókor valójában hálátlannak bizonyult vele szemben. Sem nyughelyét nem ismerjük, sem másfajta emléket nem kapott. A megszállás történetének jegyzőkönyvi bejegyzése után nemsokkal elhúnyt. A tanácsi jegyzőkönyv mégsem örökíti meg Radics István nevét, csupán a halotti anyakönyv. A kollektív emlékezet megformálásában, s az identitás fenntartásában már nem volt fontos a személye. Csak „mitikussá” merevített elbeszélése, a „Megszálló levél”. A XX. században már az 1990-es rendszerváltozás előtt utcát neveztek el róla.²¹ Jelezván ezzel is bizonyos rétegeknek a helyi történeti emlékezet és önazonosságtudat ápolása és átszerkesztése iránti igénye erősségét.

EMLÉKEZETFOMÁLÁS ÉS MINTAKÖVETÉS

A Radics István lediktálta „Megszálló levél” tehát nemcsak a maga korában volt nagyjelentőségű, hanem a későbbi századokban, a XIX-XX. században is. A másolatokban családok és egyesületek birtokában lévő, majd a XX. században többféle nyomtatott formában is ismertté váló irat ismerete a kunszentmártoni helyi azonosságtudat szimbolikus alapjává és feltételévé vált. Újságbeli publikálását az 1930-as, füzet formájú kiadását az 1990-es években tekinthetjük a helyi azonosságtudat kiterjesztési kísérletének is.

Ebből a szempontból érdemes röviden visszatérni a „Megszálló levélnek” Ökrös József takács céhmester birtokában volt saját kezű másolatára. Ökrös József (1822-1895) társulatalapító, énekes ember, búcsúvezető, egyszóval Kunszentmárton múlt századi „szentembere” feltehetőleg az 1850-es években írta le „Őskori eredetiségek” címmel történeti áttekintését. A három fejezetből álló írás először a „Megszálló levelet” tartalmazza, majd a céhek helyi történetét, végül pedig saját családja történetét mutatja be. Szemlélete koncentrikus körökben folyamatosan szűkül: Város–céh–család.²² Ökrös József családja nem kunszentmártoni eredetű. Ő volt az első, aki már a nagykun városban született, aki beépült a város iparos rétegébe (takácsmester volt), s házassága révén jól be is illeszkedett a város társadalmába. Írásában valószí-

²⁰ Kunszentmárton tanácsi jegyzőkönyve I. 1733–1750. Lehetséges azonban, hogy itt már hasonló nevű fiáról van szó, hiszen 1759/60-ban már nem valószínű, hogy őt választották meg főbírónak.

²¹ JÓZSA 1990. 45.

²² BARNA 1994.; BARNA 2000.

núleg a felvett és megélt kunszentmártoni identitását szerkesztette és fogalmazta meg. Leszármazottai tősgyökeres kunszentmártoninak számítottak/számítanak.

A „Megszálló levél” Kunszentmárton múlt századi története során pedig egy ízben mintává is előlépett. Ez jelzi, hogy a szövegét ismerték, s szerkezetét alkalmasnak találták hasonló társadalmi folyamatok bemutatására.

Az 1890-es években ugyanis kunszentmártoni családok a veszprémi püspökségtől megvásárolták annak a Somogy megyei Görgeteg község határában fekvő erdős pusztáját. Azt termőre fordították, s önálló falut építettek rajta. Az új kirajzást azonban már csak pénzkereső akciónak szánták, hiszen néhány év múlva hat-tízszeres haszonnal adtak túl dunántúli birtokaikon, s tértek vissza őseik földjére, Kunszentmártonba.

Az eseményt az egyik résztvevő, Halász József, a történetek után papírra vetette, s formájában a régi „Megszálló levelet” követte. Különösen az indításnál, valamint a szöveg néhány visszautalásánál látszik ez egyértelműen.

Emlékirat „Somogy megyében Kuntelep megszállásáról”. A cím: „Somogy vármegyében Kuntelep megszállásáról szóló jegyzet, mely törtint 1899. év október hó első napján. Az író elő-adja, hogy kik és mímódon szállották meg.” Ez az utóbbi félmondat szó szerint megegyezik az 1761-es visszaemlékezés szövegével. Ennek s más szövegrésznek alapján azt feltételezem, hogy Halász József nemcsak jól ismerte a XVIII. századi „megszálló levelet”, hanem annak egy másolata bizonyára birtokában volt, hiszen más alkalommal is betű szerint, vagy kisebb stílárius módosításokkal, idéz belőle. Láthatólag követni igyekezett annak szerkezetét is.

Az „emlékirat” indítása hasonló a „Megszálló levél” indításához. Ez lehet formai közvetlen hasonlóság is, de elképzelhető ebben az esetben is az elbeszélő műfajok általánosabb törvényszerűségének, a *kezdés törvényének* jelentkezése. A lezárás, a *befejezés* azonban eltér a „Megszálló levél”-től, s nem követi az elbeszélő műfajok jellemzőit sem. Halász József az események bemutatását inkább abbahagyja, majd pedig önmagáról és családja helyzetéről ír, valamint néhány éven keresztül még visszatekintően bemutatja a kirajzás eseményeit. Minden azt mutatja, hogy időbeli távlat hiányában a szöveg még inkább a kommunikatív, s nem a kulturális emlékezet rögzítője. Leírását 1911. október 15-én zárja, amikor özvegyen maradvá visszaköltözik ősei földjére, Kunszentmártonba.

A „Megszálló levél” ismeretére utal az is, hogy Halász József kiemeli Józsa Antalnak, a görgetegi kirajzás vezetőjének tősgyökeres kunszentmártoni megszálló voltát. A XVIII. századi iratban ugyanis valóban olvasható egy Józsa János nevű Jászapátiból Kunszentmártonba költözött ember, akit a görgetegi kirajzást vezető Józsa Antal ősenek tart. Szó szerint átveszi az 1761-ben papírra vetett elbeszélésből az ott Radics István érdemeire vonatkozó sorokat. Azt írja: „...a megszállás (Görgeteg-Kuntelepen, BG) csak egyedül Józsa Antal úrnak köszönhető ... Ezért Józsa Antal úr neve és vele született becsületessége emlék iratom szerint *örökre fentartandó, dicséretre méltó és elfeledhetetlen emlékezetű, sőt* még maradékánál is neve és becsülete *zengedező* hangon *említendő*”. Ez a leghosszabb tartalmi azonosság a két „megszálló levél” között.

Halász József a kunsági/kunszentmártoni viszonyok tükrében értékeli az új település kezdeti éveit. Azt mondja: „...a Kunok voltak a *redemció meg váltók*, az össze gyarmatozott népek pedig tovább fejlesztők”. A redemptio, a(z) (ön)megváltás a kunsági társadalmi viszonyokat a XX. századig meghatározó esemény volt 1745-ben.

ÖSSZEZÉS

E rövid áttekintésből azt láthattuk, hogy a „Megszálló levél” nemcsak a XVIII. század folyamán, hanem a későbbi évszázadokban is alapjában befolyásolta a kunszentmártoniak lokális történelmi emlékezetét. A helyi identitás megerősítése mellett a századfordulón minátul szolgált hasonló telepítési akciók megörökítésének is. Jelentősége csupán a XX. század második felében csökkent, amikor más történelmi helyzetben, más indítékok alapján, de nem volt kívánatos a helyi öntudat és történelmi tudat ápolása és fenntartása. Sőt, teljesen lehetetlenné is vált, hiszen az 1950-es évek kuláküldözései éppen e tudatot hordó és fenntartó réteget semmisítették meg, s űzték el szülőföldjéről. Ezt a folyamatot az 1969-ben a 250., 1994-ben pedig a 275. évforduló szimbolikus eseményei próbálták korrigálni, s a „Megszálló levélen” alapuló helyi azonosságtudatot feléleszteni, táplálni és kiterjeszteni.

FORRÁS

A „Megszálló Levél”

Minek utána még in Anno 1719. Nemes Jász Apáti²³ Helsege Számos Néppel meg Szaporodott volna, és némely mostoha időkben az Nép csaknem erejin felül terheltenék, látván az Elöl járók, hogy az meg kívántatott Summa Penzt, az Szegénység meg nem adhatná, magok között oly rendelést tettek: hogy az Kik tehetősebb Gazdák, a Szegénység Segedelmire Contribuállyonak²⁴ annyit, melyből az meg kívántatott Summa ki tellyen, és az után lassan, lassan, a Szegénységtől fogják incassálni²⁵, amintis Nagy András nevezetű, Tanácsbéli Emberen²⁶ 300 Frtokat, Sóty János akkori Törvin Birón²⁷ 200 fr. és így a többinis értekekhez képest követtek. De Nagy András magát azon Pénz le fizetésire elégtelennek ismérvén, ameg

²³ A török hódoltság alól felszabadult jász és kun kerületek összeírását 1699-ben Pentz János végezte el a kamara megbízásából. Ennek az összeírásnak az alapján adták el a Jászkunságot pár évvel később, 1702-ben a Német Lovagrendnek. Eszerint az összeírás szerint 1699-ben Jász-apátiban 78 család lakott, számuk 1715-re 109-re nőtt. (SZABÓ István–SZABÓ László 1980. 209.). Valóban jelentős a népesség növekedése, amely relatív túlnépesedést jelenthetett a korabeli gazdasági és termelési viszonyok között. Bedekovich Lőrinc egy évszázaddal későbbi (1799) leírása szerint „Jász Apáti, szabad Mező Város... földje... gabonát bőven termő, kivált tiszta búzát, vagyon jó szőlője... folyó vize nints... A Lakosok vagyonjait Egerben, Pesten, és Miskoltzon szokták eladni... Lakossai mind Római Katolikusok, kiknek száma circiter 6000-re mégyen...” (Tóth János 1976. 28.)

²⁴ Contribuál = gyűjt

²⁵ Incassál = beszed

²⁶ Tanácsbéli Ember = képviselő testületi választott tag

²⁷ Törvin Bíró = bíró, a falusi és a városi önkormányzat vezető tisztviselőinek neve

adásra magát nem ajánlotta, hanem, öröke fel tartandó Dícsíretre méltó, és el fejlethetetlen emlékeztető, sött Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány Uram, mint akkor időben Jász Apáti Kis Bíró²⁸, maga hathatós tanács adásával Nagy Andrást, más több jeles Férfiakkal arra ösztönözte, hogy a Népnék el sokasulása, és az Földnek szűk volta miatt magok(na)k valamelly Pusztát Lakó helyül választanának²⁹. Amintis hatod magával Ló hátakon meg

²⁸ Radics Istvánról (nevét a megszálló levél egyetlen ízben Radits formában írja), aki 1762. február 22-én hunyt el, a halotti anyakönyvi beírás így szól: Stephanus Radics famosus et animosus vir ille, qui ante annos 46 implantavit hanc possessionem obiit aetatis anno 95., azaz Radics István az a híres és lelkes férfiú, aki 46 évvel ezelőtt ezt a helységet plántálta, életének 95. évében elhunyt. (Vö: DÓSA-SZABÓ 1936. 42.) Eszerint valószínűleg 1667-ben születhetett Jászapátiban. Ifjú ember volt a török ellenes felszabadító háborúk idején, s betöltötte ötvenedik életévét már, amikor a jászapátiak kunszentmártoni kirajzását megszervezte és vezette. A „Megszálló levél” kisbíróként említi, ami azt jelenti, hogy nem lehetett túlságosan vagyonos férfi, ugyanakkor a korabeli községi ügyintézésről esetleg közvetlenebb tapasztalatokkal rendelkezhetett. Mindenesetre Jászapáti lakói előtt volt tekintélye, hiszen sokan csatlakoztak hozzá, elfogadták a korosodó férfi vezetését. Kunszentmárton megalapítása után több ízben is bírónak választották, amely „nagy tisztességgel s anyagi előnyökkel járó” hivatal volt. (Vö: DÓSA-SZABÓ 1936. 42.) Bírói tevékenységét sajnos nem ismerjük. Érdemes volna pedig a helytörténeti kutatások során erre kifejezetten is figyelemmel lenni, hiszen a település megalapításán, a községi élet megszervezésén és megindításán túl ez a korszak az önmegváltást, a redempciót, s az ezzel összefüggő határendezést, a gazdálkodás megszervezését is jelentette. Erre az időszakra esik az első középkorú épületek, a templom felépítése, az 1739-es nagy pestisjárvány, amely olyan nagy pusztítást hozott az emberéletben, hogy ezt követően szinte újjá kellett éleszteni a községet. Mozgalmas időszak volt tehát. Nem volna érdektelen megismerni, hogy Radics István bíróként hogyan intézkedett, mit cselekedett. A tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései biztosan sokmindent elárulnának. Valószínűleg — az akkori szokások szerint — a templom kerítésében, azaz a fallal övezett templomkertben, a korabeli temetőben temethették el, véli Dósa József. Síremléke sajnos nem maradt fenn. (A közvetlen utókor mégsem volt olyan hálás.) Emlékét a „Megszálló levélen” kívül Kunszentmártonban ma utca őrzi.

Radics István személyéhez kötődik a kunszentmártoniak hagyományos egykori máriaradnai zarándoklátának megindítása is. Az eseményt a máriaradnai kegyhelyen bekövetkezett csodás gyógyulások (miráculumok) és a kegyhely történetét elbeszélő „Világos berkes-hegy, avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe, mely Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napra napra Isteni Malasztokkal világosodik. Temesvár 1773.” (ill. Vác, 1796.) című könyv beszéli el. (A könyv több régi kunszentmártoni család tulajdonában meglehetősen radnai búcsújárások emlékeként. Magam Balla János példányát használtam, amit ezúton is köszönök neki.) Az eset még 1726-ban történt, amikor — a leírás szerint — Radics István már két éve olyan súlyos lábfájásban szenvedett, hogy csak mankóval tudott járni. Egy éjszakai csodás álomlátása után kereste fel a Boldogasszony máriaradnai kegyhelyét, ahol a kegykép előtt három napig ajratzkodott, misét mondatott, s Mária közbenjárására meggyógyult. Ennek emlékeztetőre mankóját otthagya a templomnak. (Az esemény leírását lásd az említett miráculumos könyvben, amelynek ezt a részletét egy korábbi tanulmányomban közöltem: BARNÁ 1992. 239. ill. ennek újra kiadott változatában: BARNÁ 1993.) Radics István radnai csodás gyógyulását a múlt századi helyi hagyomány is számon tartotta. (Vö: BARNÁ 1992.)

²⁹ *Pusztá* (latinul *praedium-prædium*) abban a korban tehát elhagyott települést jelentett. (Ezeknek a történelmi fogalmaknak feloldásához az Olvasónak is nagy segítségére van a Bán Péter és munkatársai által összeállított történelmi fogalomgyűjtemény. Vö: BÁN 1980. 762–763.) Pusztának a lakosok kevés száma és a hiányzó községi közigazgatás miatt nevezték őket. Időben és térben közelebbi példa lehet erre a Kunszentmárton mellett Istvánháza, amelyet még a második világháború előtt is Pusztai Istvánháza néveztek, s amely Szelevény politikai községének volt része csakúgy, mint Pálóczi-pusztá vagy Gyalupusztá.

indúla³⁰, és elsőben a Sülyi Pusztára³¹, mely a Tisza mellett vagyon, el érkeztek, aholis Határjait meg járván, Két napi mulatást³² tettek, de azon Pusztá nem lévén előttök tezetes, Rofnál³³ a Tiszán által jöven, valamely becsülletes Embernél meg szállottak, kinekis Szándékjokat ki nyilatkoztatván, vették javaslatát, hogy közel Tiszabőj Pusztát³⁴ meg Szálhattyák; el indulván tehát oda érkeztek, és Situssát³⁵, Határjait meg járván, egy más között meg egyeztek azon, hogy a Folyó Tisza mellett meg telepedgyenek és Lakjonak³⁶, amintis jelül, és bizonyoságnak okáért, hogy mások azon Pusztát Lakó Helynek el ne foglalják, a Földben Karókat is vertek, mint el foglalásnak jeleit³⁷, azon idő közben érkezik egy éltés Öreg Ember³⁸ hozzájuk, és Munkájok(na)k czéllját tudakozá, kinek midőn Szándékjokat fel nyi-

³⁰ „Hatod magával Ló hátakon meg indúla”-kitétel egyértelműen jelzi, hogy a szervezett és tudatos kívándorlást, új helyre költözést megelőzi és előkészíti a letelepedésre számba jöhető pusztá-települések megtekintése. Lényegében erről szól az egész „Megszálló levél”.

³¹ Sülyi pusztá, ma Tiszastüly község. A települést a XVII–XVIII. század fordulón (1696) 4 telkes jobbágy és 7 zsellér lakta. 1703-ban még 10 családot írnak itt össze, de 1704-ben, a Rákóczi szabadságharc idején a kurucokkal ellenséges, s Habsburg befolyás alatt álló rácok (szerbek) feldűlják, s nem népesül be újra. (BAGI–SOÓS 1989. 596.) Ennek kissé ellent mondani látszik, hogy Heves megye az 1708-i adókiivetés-kor a helyben lakókra 100, az elfutottakra pedig 3 és fél dica adóterhet rótt ki. (Vö: BAGI–SOÓS 1989. 598.)

³² Két napi mulatás = két napig időztek

³³ Rof = Tisaroff község. A község a török hódoltság után 1693-ban már az újratelepült községek között van. Lakossága azonban ingadozott. Említik a települést az 1697-es és az 1701-es összeírásokban is. A rácok 1706-os betörésekor elpusztul, de lakói Rákóczi rakamazai birtokaira telepítve megmenekülnek. 1707-től ismét lakott hely. (Vö: CSEPPENTŐ–SOÓS 1989. 558–559.) A tiszaroffi rév már a középkorban jelentős átkelőhely volt a Tiszán. Az 1697-ben visszatelepülő falu mellett gázló biztosította a tiszai átkelést. (CSEPPENTŐ–SOÓS 1989. 569.) Valószínű ezen keltek át a lakóhelyet kereső jászapátiak is.

³⁴ Tiszabőj Pusztá = Tiszabő község. Tiszabő 1703-ban már népes pusztá, 12 család lakja. Lakói az északi megyékből érkeztek. 1710-ben, se faluközössége. sem egyháza nincs. 1713-ban katolikus jobbágyok népesítik be. Az 1715-ös összeírásban már zsellérek és jobbágyok szerepelnek a település lakóiként. 1716-ban ismét nagyobb tömegű népesség érkezik az északi megyékből. (Vö: SOÓS 1958. 30–31., BOTKA–SOÓS–SZABÓ 1989. 295.) Az 1716. évi újranevesítés után a katolikus hívek a nagykörtüi plébániához tartoztak egészen 1738-ig, amely régebbi idő óta lakott hely, s anyakönyvét is 1697-től vezetik. (SOÓS 1985. 290, 292.) 1720 után több lakosa költözött Kunszentmártonba: Csík János, Barna István, Nagy Márton, Nagy András, Tóth László és Simon István. (BENEDEK 1971. 139.)

³⁵ Situssát = fekvését

³⁶ Tiszabő község máig a folyó mellett fekszik.

³⁷ A foglalásnak, a föld birtokba vételének máig ez a jele: karókat vernek a földbe. A területfoglalásnak ez a feudális jogban is ismert módja volt. Különösen lehetett élni vele a török hódoltság utáni időkben, amikor viszonylag nagy megműveletlen területek birtokba vételére volt lehetőség. (Vesd össze: TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 595.) Elsősorban határjelekként idézi a földbe ástott fákat, karókat Takács Lajos a XVIII–XIX. századi Dunántúlról, de alkalmazásuk általánosnak látszik. (TAKÁCS 1987. 74–75.) Furcsa viszont a visszaemlékezésben az a körülmény, hogy azért verték le a foglalás karóit, hogy „mások azon Pusztát Lakó Helynek el ne foglalják”. Láttuk ugyanis a 25. jegyzetben idézett munkákban, hogy Tiszabő a jelzett 1718–1719-es években már lakott hely volt. Ha 1719-ben jöttek a jászapátiak, akkor ők már nem lehettek első foglalók. Tudjuk, hogy Tiszabő temploma is állott ekkor, jóllehet a Rákóczi szabadságharc idején a templom szentélyét a kurucok lebontották és téglanyagából Nagykörtüben sörházat építettek. (BENEDEK 1971. 130.) Lehet, hogy Tiszabő megtekintése még annak 1716-os benépesülése előtt történt? Ez utóbbit valószínűsíti a „Megszálló levél” egy későbbi adata. (Lásd 44. jegyzet!) Vagy itt a „megszállás” történetét elmondó 94 éves Radics István emlékezetében keveredtek össze az események?

³⁸ Öreg Ember = epikus segítő. A korabeli kommunikációs viszonyok között a vándorembereknek fontos szerep jutott a hírek, ismeretek továbbításában.

tották volna, Szép Példákkal akarattokat meg gátolta, és azt javallotta, hogy mivel a Nemes Jászágból indultanak által a Tiszán Lakó Helyet Szemlélni, ne földes Uraság fölygíre, hanem Kún földre Siessenek, ahol mint eddig, ugy ez utánis a Földes Uraság igájától mentek lehessenek³⁹, tanácsolta pedig, hogy Csorba nevű Kún Pusztá⁴⁰ nem meszire lévén, azt válaszáuk magoknak, mert annak bőv Határja, és jó fölygye vagyon; meg nyugodván azért azon jó Öreg Embernek beszédin, ott hattak a Tiszabői Pusztát, még a Karokat sem Szedték fel a földből, hanem Csorbára folyást el mentenek, mely is igen meg teczett, mivel minden felől tágas határjai voltak, azértis a Határ járás és visgalás után a Telken⁴¹ a Pusztá Templom⁴² mellett meg Szállottak⁴³, és Karókat a földben verték; midőn pedig mindmagok, mind jószágok a Víz nem létele miatt⁴⁴ igen meg Szomjuhoztak volna, Kintelenek voltak

³⁹ Az 1710-es években már a Jászkun kerületek eladása után, az adásvételnek zálogba adással való változtatása után (1715) vagyunk. Mindez a kerületek lakói számára azt jelentette, hogy jobbágyságra kellett adózniuk és jobbágysági terhekkel tartoztak földesuruknak. (Nem kívánok itt sem ezzel az eseménnyel, sem általában a Hármaskerület, azaz a Jászság és a Kunságok történetével foglalkozni. E tekintetben a legfrissebb eredményeket is feldolgozó népszerű összefoglalásokhoz utasítom az Olvasót, Bellon Tibor és Szabó László monográfiáihoz. Vö: BELLON 1979., SZABÓ 1982.) Meglepő a részletben, hogy egykori kiváltságaikra egy idegen „Öreg Ember” figyelmezteti a „nemes Jászágból” jövő jászapátiákat, mintha ők maguk nem lennének e körülménnyel tisztában. Figyelemre méltó még ugyanakkor az öreg ember hely- és feudális jogismerete. Mindez azt is jelzi, hogy a XVII. század végi nagy pusztulások, a XVIII. század eleji rács pusztítások ellenére mindig is volt a népességnek egy kisebb-nagyobb rétege, amely mozgása révén az elnéptelenedett területeket (is) jól ismerte.

⁴⁰ Csorba = Kuncsorba község. A kunok betelepítése után itt megalakult település volt Csorbajánosszállása, vagy Csorbaszállás. A török hódoltság idején, a XVII. század közepén néptelenedett el. 1699-ben, a Pentz-féle összeírás idején egykori templomának romjai még látszottak. 1718–1719-től az akkor újratelepülő Kunszentmárton árendálja, majd az 1745. évi redempciókor 5000 forintért magához is váltja a pusztá felét, míg a fennmaradó részt fele-fele arányban Kisújszállás és Túrkeve szerzi meg. (ANTAL 1980. 508–509.) Lehetséges, hogy Csorba pusztá bérletében, majd megváltásában közrejátszott, hogy területét a honkeresés során nagyjából már megismerték a későbbi kunszentmártoniak. A múlt század közepén kezdett tanyásodni s 1897-ben vált önálló községgé, szakadt el Kunszentmártontól. (Vö: DÓSA–SZABÓ 1936. 101–111., ANTAL 1980. 508–509.)

⁴¹ Teleknek ebben az esetben az elpusztult település belterületét nevezzük.

⁴² A pusztá templomra utalás megerősíti a Pentz-féle összeírás adatát: a templom romjai még az ezutání évtizedekben is meglátszottak. A foglalás jeleként itt verték le újra karóikat.

⁴³ Radics István visszaemlékezése Csorba és Mesterszállás esetében utal utoljára az utazáshoz szükséges időre, az egyes helyeken eltöltött éjszakákra. Sülynél két napot időztek, Roffon egy, Csorbán és Mesterszálláson szintén egy-egy éjszakát töltöttek. A körút későbbi állomásainál (Szolnok, Jenő-pusztá, Alattyán) Radics István nem említi az eltöltött időt. Ennek alapján az első honkereső körút 8–10 napig tarthatott. Természetesen jó volna tudni, milyen évszakban indultak útnak. A „Megszálló levél” dátuma (1719 pünkösdi szombatja) nem a kereső út időpontjára utal. Valószínű az új lakhely keresésére is a koraőszi és későtavaszi időszak lehetett alkalmas, amikor sem a mezőgazdasági munkák, sem pedig az esőtől járhatatlan utak nem akadályozták az útrakelést, s a határjárás is lehetséges volt a vetés legázolása nélkül, illetőleg a tavaszi, még vegetáció nélküli határban a határjelek is jobban megfigyelhetők lehettek. (Vö: DÓSA–SZABÓ 1936. 41.) Sajnos, az utazás időbeli és egyéb körülményei továbbra is homályban maradnak. Mint kevésbé lényeges elemeket, a visszaemlékezés már nem tartotta annyira fontosnak őket. Jellemző még a korabeli viszonyokra, hogy éjszakai szállást is magánembereknél vettek, még nincs meg az az útmenti, viszonylag jól elhelyezett csárda-hálózat, amit majd egy évszázaddal később már szerte e vidéken — korabeli térképeken is rögzítve — láthatunk.

⁴⁴ Kuncsorbanak állandó folyóvize nincs, nem volt. Észak-nyugat felől a Tisza, dél-délkelet felől a Berettyó folyó volt legközelebb. A folyószabályozás előtt legtöbbször a Tisza árja öntötte el a határ laposabb részeit.

azon Pusztátis ott hagyni és uttyokat tovább követni, amintis jövén (2. oldal) a Túri Szállások⁴⁵ között Mester Szállási Puszta⁴⁶ felé, elerkeztek a Túri Kalapos Halomhoz, aholis bizonyos Mész Emberre tanálkozván, túle tanácsot kértek, hogy mondaná meg, ha a Mesterszállási pusztá alkalmas lenne Lakó Helynek, vagy sem? Melyre a Mész Ember⁴⁷ azt feleli, Édes Baratim való ugyan, hogy a Mesterszállási Pusztának Szép folyó vize nagyon, de minden felől a Szomszédok, úgy elcsipkettek belőle, hogy majd csak fél Pusztának mondhatom⁴⁸, az melly fölgye megmaradottis, Lapos, Székes, és gödrös. Demind az által magok Szemeikkel kívánván meg Látni, meg indultak, és a Körözs⁴⁹ Vize mellé érkezvén, bizonyos Öcsödi⁵⁰ embereket tanáltak, Kik a Vizet Keczével halászták, mivel pedig ők olyan hállót Soha az előtt nem láttak, igen Csudálkoztak rajt⁵¹, az után egy jó Pozsarat⁵² vévén magok(na)k, jól Lakának és Lovaikatis meg itaták. Tapasztalván pedig azon

A víz olyan nagy fontosságú volt ebben az időben, hogy hiánya a terület elhagyására készítette a jászapátiakat.

⁴⁵ Túri Szállások = mezőtúri tanyák. Ekkor valószínűleg állattartó tanya. A települési folytonosságát mindvégig megőrző Mezőtúron — szemben a környező településekkel — már a XVIII. század elején megjelentek a kiosztott jobbágytelkeken a tanyák. Ezek neve *szállás*, nemcsak állattartó külterületi tanyát jelenthetett, hanem a mezőgazdasági üzem határbeli központját. Ezt igazolják, hogy ezeken a *szállásokon* lakó- és gazdasági épületek, istállók, fészerek, szőlő- és gyümölcsöskertek vannak. (Vö: SOÓS 1958. 11–12., SOÓS–SZABÓ 1980. 630.)

⁴⁶ Mester Szállási Pusztá = Mesterszállás község. A középkori Kolbázzsékhez tartozó kun község a XVI. század végén elpusztult, s nem is települt újjá. Pentz János 1699. évi összeírásában is pusztaként említi azzal, hogy templomának romjai még látszanak. (Vö: DÓSA–SZABÓ 1936. 91–101., SZABÓ–SZABÓ 1980. 600.)

⁴⁷ Újabb epikus segítő.

⁴⁸ A pusztá települések esetében általános szokás volt, hogy területét a szomszédos lakott települések bérelték és földműveléssel, vagy még gyakrabban legeltető állattartással hasznosították. A hosszú lakatlan időszak alatt pedig — s Mesterszállás esetében ez már több, mint egy évszázad volt — könnyen előfordulhatott, hogy a határjelek megsemmisültek, vagy tudatosan elrontották őket. A Mesterszállás határát leíró mész ember valószínűleg mezőtúri lehetett — Mezőtúr volt az egyedüli tartósan lakott hely a környékben —, mindenesetre jól ismerte a vidéket. Valószínűleg méheivel abban a körzetben vándorolt. (A méhészkedés XVIII. századi nagykunsági jelentőségéről Szilágyi Miklós írt tanulmányt: SZILÁGYI 1966. 71–90.)

⁴⁹ Körözs = Körös folyó. A környék népnyelvében a folyó nevét mind a mai napig -zs-vel ejtik. (Lásd: KAKUK 1972., KISS 1978. 358.)

⁵⁰ Az egykor kun faluként ismert, majd Külső-Szolnok megyéhez tartozó Öcsöd 1714-ben települt újjá, de népessége a középkorival folytonosságot mutat. A Mezőtúrról visszatelepült egykori öcsödi lakosság mellé más vidékekről is érkeztek lakosok. (SZABÓ 1989. 82–83.) Mint a Körös alsó folyásának egyik legelőször újjáalakult községe, helyzeti előnyét ki is használta határának kialakításánál. Erre utalnak a határperek Kunszentmártonnal, amit Öcsöd sorra megnyert. (DÓSA–SZABÓ 1933–1934. 70–79.)

⁵¹ Kece = kecehaló. Jellegetesen nagyvízi, folyóvízi használatra alkalmas szerszám. A nagyvizeket nélkülöző Jászságban ismeretlen. Talán ezért is került be a „Megszálló levél” szövegébe, a hitelesítés igényével, s mintegy a rácsodálkozás élményének erősségét is jelezve. A kecehalók használatával azután a XVIII. század utolsó harmadáig megismerkedett s megtanult velük halászni a kunszentmártoni nép. (Vö: SZILÁGYI 1974. 145.)

⁵² Pozsár = ponty, halfajta. (SZINNYEI 1897–1901. 204.) A Magyar Nyelv Történeti-etimológiai Szótára szerint ismeretlen eredetű szó, a ponttyal való összekapcsolása téves. (TESZ III. 1976. 271.) A „Megszálló levél” szövegösszefüggéséből a ponty jelentésre mellett súlymérték értelmezésére is következtethetünk.

Pusztának Csekélységít más nap meg indulának, Szolnok⁵³ felé, aholis bizonyos jó ismérőse Titulált Radits Istvány Uramnak azt tanácsolta, hogy hamár Lakó helyet keresnek, hallotta, hogy túl a Tizán Levő Jenej Pusztát⁵⁴, ha valami jó Emberek meg Szállanak, a Feír Barátok⁵⁵ oda engednék, ezen tanács adás mindnyájok(na)k tevésekre Lévén Szolnokbúl Jenei Pusztára menének, egész Pusztának Szélit, hosszát meg járván, magoknak, minden tetovázás nélkül Lakó helyül el választották, ház helyeket mindenik magának, ahol tezett, ki mért, és kiki, amaga ház helyin a Karót a Földbe verte⁵⁶, az után egy háton magok(na)k Szöllő helyetis⁵⁷ tanálván, ott is ház hely Szerint, Szöllő földeketis osztottak magok(na)k, már helybe lévén a munka, ki tanúlták, hogy azon Pusztá volna, Alattyányon⁵⁸ Lakozó Nagy János, Feír Barátok Tisztartórára bízva, el indulván azért Titulált Radits Istvány Uram vezérlése, és mindenekben tüle Származott igazgatás alatt épen Alattyányra, ameg nevezett Tisztartóhoz jutottak. Kinekis Szép köszöntések után Szándékjokat tudtára adtak, nem is volt haszontalan kérések, mert a Tisztartónak ügyis parancsolattya volt a Földes uraságtúl, hogy ha valamely Számos Papista Catholicus Emberek⁵⁹ Jenei pusztát meg akarnák Szállani, jó Accordra⁶⁰ alatt, bizvást meg engedheti, ez így Lévén az Egyesseghez fognak és úgy accordálnak egyes akarattal, hogy: minden pár jármos ökörtül, akarmennyi lészen fizessenek egy tallért, minden Tehéntül Két Iceze vaját, egy napi jutúl, három Iceze vaját; Közönséges Lakosok pedig öszveséggel tizenkét Szekér Szénát, Sóós halat, három akós hordóval, es tizenkét Pozsár frís halakat⁶¹: így s(z)épen az Egyesség meg Lé-

⁵³ Szolnok = Szolnok városa, ma Jász-Nagykun-Szolnok megye székhelye. A XVIII. század elején Heves és Külső-Szolnok egyesített vármegyék tiszai járásának székhelye. Hadászati jelentőségét erre az időre vára elvesztette. A város jelentőségét a közlekedésben és a kereskedelemben (sószállítás) elfoglalt szerepe biztosította. (Vö: SOÓS 1958. 29–30., SZABÓ-SZABÓ 1989. 238–239.)

⁵⁴ Jenej Pusztá (Jenei pusztá) = a jelenlegi Jászkarajenő község egyik alkotórésze. A Jászsalszentgyörgy és Jászfényszaru által birtokolt Kara pusztát 1852-ben egyesítették a Földváry-családdal elcserélt Jenő pusztával, amelyért cserébe az említett jász települések a távolabbi, Kiskunfélegyháza melletti Kisujszállítás pusztát adták. Jenő pusztá Külső-Szolnok vármegyéhez tartozott. (FÉNYES 1851. II. 154., BOGNÁR 1978. 90–93.)

⁵⁵ Feír Barátok = premontrei szerzetesek. Jenő pusztá a XVI. századtól fele részben a jánoshidi (később egyesített csornai-jánoshidi) prépostság birtoka volt Jánoshida, Alattyán, Mizse, Tótkér, Tóalmás és Szászberek községekkel ill. pusztákkal. (SOÓS-SZABÓ 1980. 94–95.)

⁵⁶ A földfoglalás jelképes eseményét a leírás mindig megemlíti.

⁵⁷ Szöllő hely = szőlőskertek mindig szorosan hozzátartoztak ebben az időben a települések képéhez, gazdálkodásához még itt az Adóldön is. A feljegyzés szerint a szőlőskerteket viszont egymás mellett, a lakóházak rendjében mérték ki.

⁵⁸ Alattyány = Alattyán község. Közigazgatásilag mindig Heves megyéhez tartozott. Csak az 1876-os megyerendezéskor csatolták Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez. A XVIII. században a jánoshidi premontrei prépostság birtokközpontja, innen igazgatták a fentebb említett birtoktesteket, pusztákat, közöttük Jenő pusztát is. (SOÓS 1958. 25., SOÓS-SZABÓ 1980. 95.)

⁵⁹ Hogy katolikus legyen a letelepülő lakosság, a katolikus birtokos (jelen esetben a premontrei rend) elvárása volt. Ez a katolikus restaurációnak egyik fontos eszköze volt abban az időben.

⁶⁰ Accordra = egyezsége

⁶¹ Tizenkét pozsár frís halakat = ebben az összefüggésben a pozsár valóban nem pontnyak, hanem súlymértékegységnek értelmezhető, s a jobbágyi járandóság mennyiségét jelentik. - Látjuk, hogy az adóalap, a dica, két jármos ökört volt. Ez után az adóalap után kellett volna tehát fizetni az egyezség szerint: 1 tallért, amely a XVIII. században egyenlő volt fél körmöci arannyal, vagy 2 rajnai német forinttal (ez volt a legál-

vén Titulált Radits Istvány Uram Egy Iceze Pálinkat hozatván áldomásnak⁶², egyenlő képen meg kezdteték innya⁶³, azon közben Radits Istvány Uram parancsollya, hogy jöjjon Notárius⁶⁴, és Contrahállyanak⁶⁵, midőn pedig a Contractus íráshoz fogna a Notarius, parancsollya Radits Istvány Ur, hogy így ird a Contractust: Hogy ezen alkunk, és egyességünk, meg másolhatatlanul, Örökössen, még a maradékunknális állandó Lészen. Ezen Czikkelyt halván a Tisztartó, fel ugrott, és protestált, hogy ő nem örökössen Contratált, hanem csak három Esztendeig, melyre Radits Istvány Ur felelt, hacsak három esztendeig (3. oldal) adod, tarcs magadnak, édes Tisztartó Ur, el indúltak azért minnyájan és hoszas fáradozások után, ismét visza mentek magok Lakta fölgyökben Jász Apatira. Volt az utanis Sokszor egymás között beszélgetések, hogy valamelyik Pusztát, az mellyeket már meg vizgáltak. Szállják meg, de semmiképen egy más között meg nem egyezhetek, hanem majd három esztendő⁶⁶ rajtok el folyván, törtint, hogy Radits Istvány Ur Jász Mihály Telkire, a Vizi Malomban⁶⁷ menvén, több véle Lévo Társaival, akkoris az Lakó hely választás felől beszélgettek, halván Szavokat bizonyos Öreg Koldús⁶⁸, hozájok járúl, és így kezdi Szavainak folyamattját. Hallom édes fiaim, hogy némely némelly Pusztákat emlegettek, hogy meg kívánnatok Szállani, lássatok mit Cselekesztek, de Én Ugyan meg öregettem, Sok Helyeket ifiúságomtól fogvást öszve jártam, de meg valloom édes fiaim, hogy schol jobb Lakó Helynek való

talánosabban használt pénznem, amellyel a kunszentmártoni jegyzőkönyvekben és számadásokban is találkozunk, *rhénes* vagy *rhéus forint* néven), vagy 2 és két ötöd magyar ezüst forinttal volt egyenértékű (BÁN 1980. 734.); a természetbeni szolgáltatások közül 1 *iceze* (*icce*) az kb. 0,9 liternek felelt meg, 2 icce kb. 1,8 liter, az egy napi juhfejés után járó 3 icce vaj a teljes fejős juhnyáj utáni járandóság lehetett (BÁN 1980. 964.); a 3 darab *akós hordóval* mért szózott hal mennyisége már több volt, 1 *akó* = 64 budai icce, azaz kb. 58 liter (BÁN 1980. 964.)

⁶² Áldomás = szimbolikus jogi aktus, amely megpecsételi az adásvétel tényét.

⁶³ Palatalizáció, amely még a XX. eleji századi kunszentmártoni nyelvjárásban is ismert volt.

⁶⁴ Nótárius = jegyző.

⁶⁵ Contrahál, contrahállyanak = szerződést kötöseknek

⁶⁶ „...majd három esztendő rajtok el folyván...” Ha a „Megszálló levél” dátumából (1719) következtetünk vissza, akkor mindezek az eddig leírt események, ez a hosszú, új lakóhelyet kereső első út nagy valószínűséggel 1716 őszén (vagy legkésőbb 1717 tavaszán) zajlott. Ebből a valószínűsíthető évszámból válik érthetővé, hogy Radics István korábban miért említhette lakatlanak Tiszabót. Bizonyára az 1716-ban odaérkező nagyobb telepes hullám előtt járhattak a helyszínen. (Vö: 12. és 15. jegyzet!) Fontos a visszaemlékezésnek az az utalása, hogy a jelzett években sem adták fel a kiteleplülés tervét. Ez a körülmény, s több más adat is, egyfajta bizonytalanságot tükröz a leteleplülés, a „megszállás” pontos idejét illetően. Valószínűleg a „Megszálló levél” 1719. évi dátuma sokkal inkább egy hosszabb, egy-két éves időszak lezárása lehetett, mintsem egy egyszeri esemény időpontja. (Vö: DÓSA-SZABÓ 1936. 38–41.)

⁶⁷ Jász Mihály Telek = Jásztelek község. A XV–XVI. századtól említik okleveles források. Lakossága mindvégig folyamatosnak mondható. (SZABÓ-SZABÓ 1980. 388.) A Mihálytelki Pethe Péter már 1484-es végrendeletében említi a Tarna folyón lévő vízimalmát. Ez a malom nagyobb környéket látott el. A korai XVIII. századi vízrajzi felvételek alapján látható, hogy Tarnabod és Mihálytelek között 6 malom található. Jászapátinak, Jászkisérnek és Jászladánynak nem volt malma ekkor. (NEMES 1981. 50, 58.) Így válik érthetővé, hogy miért jártak az apátiak örletni Mihálytelkére, s miért ment Radics István is ide.

⁶⁸ Abban az időben, de egészen a XX. század elejéig a vándor koldusoknak nagyon fontos szerepe volt a hírek közvetítésében, továbbadásában. Ezért is hallgatnak a nagyjedű öreg koldusra, aki Kunszentmárton pusztát ajánlja nekik. A koldusokról lásd: GUNDA 1972.; MOLNÁR kézirat.

Pusztát nem láttam, mint túl a Körözs Vizin Szent Márton nevezetű Kún Pusztá⁶⁹ légyen, ha valahova akartok Lakni menni, azon Pusztát el ne hagyatok. azon Öreg Embernek Szép Szavain meg nyúgodván, már többen is egyes akarattal az el jöve-
telre magokat ajálván, Kún Sz. Mártony Pusztájának Szemléléssire meg indultak,
és Öcsödnél a Körözs Vizin által jöven, meg Szállottak, bizonyos öcsödi Sülye
Mihály⁷⁰ igen embersiges Embernél, Kiis mind magokat, mind Jóságokat jól tart-
ván, egészen le rajzolta előttök Kún Sz. Mártonnak minden határjait⁷¹, és

⁶⁹ Szent Márton nevezetű Kún Pusztá = Kunszentmárton. A város történetéről ebben a rövid jegyzetben nem kívánok még vázlatosan sem szólni. A XVI-XVII. század folyamán a török háborúk, a hódoltság kiméretlen viszonyai, a függetlenségi harcok — utoljára a Thököly-felkelés — következtében Kunszentmárton több ízben elpusztult, de újra is éledt. Az 1682-re bizonyosan újratelepülő Kunszentmárton lakosainak még a nevét is ismerjük: „Sz. Martonyi Emberekk nevei Nagy István, Nagy Benke, Gálffy Benke, Tatár Gergely, Varga Pál, Tatár Bálint, Polya Marczy, Nagy Körincz, Jenei féle (?), Sülye Mihály, Szilágyi András, Tott János, Makk Tott János, Keresztes András, Ufer (vagy Afer) Mátyás, Nagy Mihók, Demjén András, Szallay Mihály, Keresztes Tamás, Ujj Ferke, Keresztes István, Turij-Kiss Péter, Bagoly Ferencz. Ezek laktanak annak előtte való időben Sz. Martony circa annum 1677. et 1780. et ultra.” (Idézi DÓSA-SZABÓ 1936. 29. az egykori kunszentmártoni levéltár Fasc. 32. no. 2. hivatkozással.)

Benedek Gyula szerint Kunszentmárton a XVII-XVIII. század fordulóján sem volt egészen lakatlan. Kutatásai szerint már 1699-től kezdve vonzza a betelepülőket. A jövevények első nagyobb hullámát 1699 és 1720 között regisztrálja, akik szerinte majdnem kizárólag Nógrád megyéből jöttek. 1699-ből megemlíti Sigó Andrást Nagydarócáról, 1703-ban Lados Istvánt Endrefalváról, 1712-ben Őze Ferencet Baglyasaljáról, Cecse Pált Kazárról. Tóth György és Tóth János 1717-ben érkezett Nyitráról (Nyitra m.), 1719-ben Halabányi György Sávolyról (Nógrád m.), Telek István pedig Kecsenyből (Nógrád m.) települt Kunszentmártonba. Benedek Gyula szerint a települők második hulláma a Külső-Szolnok megyei Tiszabőről és Nagykörüből jött Kunszentmártonba. (Tiszabőről lásd 12. jegyzet!) Nagykörüből említi Kis (?) János, Sári András, Tóth István, Sári Gergely, Kis Mihály, Baik (?) Márton, illetőleg a Heves megyei Adácsról Nagy Pál nevét. (BENEDEK 1971. 128.) Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a jázsági betelepülőkre Benedek Gyula egyáltalán nem utal, jöhetnek azok is az általa vizsgált időszakban költöztek Kunszentmártonba, s lettek annak mindmáig meghatározó népessége. E hallgatás okát nem tudom, Benedek Gyula egyáltalán nem utal rá.

⁷⁰ Radics István visszaemlékezése itt nem utal az útvonalra, amelyen megérkeztek Kunszentmártonba. Két útvonalat feltételezhetünk: 1. Jászapáti–Jászsalsószentgyörgy–Újszász–Zagyvarékas–Szolnok–Varsány (a mai Rákóczi-falva) –Mesterszállás–Öcsöd–Kunszentmárton; illetőleg 2. Jászapáti–Tiszasüly–Tiszaroff–Tiszabő–Fegyvernek–Kuncsorba–Mesterszállás–Öcsöd–Kunszentmárton. Mindkét útvonal ismert volt már Radics Istvánék előtt az előző, három évvel korábbi honkereső körútjuk révén.

Kunszentmártonba érkezésük előtt megszálltak Öcsödnél egy Sülye Mihály nevű „igen embersiges Embernél”. A történeti források véletlen egybeesése lehetővé teszi, hogy ennek a Sülye Mihálynak életét, sorsát néhány ponton megismerjük. A 25. jegyzetben röviden már utaltam Öcsöd századforduló körüli életére, s 1714-es megtelepülésére. Békés megye 1720-as összeírásában Öcsödnél találkoztunk Sülye Mihály nevével (EMBER 1977. 144.), 1719–1720-ban tehát biztosan itt élt. Ezt megelőzően azonban valószínűleg Polgár lakója volt, onnan 1717-ben költözhetett Öcsödre, akkor, amikor Polgár elveszítette hajdú kiváltságait, s lakói a jobbágyi függőség és a katolikus vallásra való áttérés elől több megyébe szétszóródtak. A polgári hajdúkról 1720-ban Heves és Szabolcs vármegye összeírását készítette. A Szabolcs megyei összeírás Öcsödöt is megemlíti, ahol Sülye Mihály és Sülye János egykori polgári lakos élt a conscriptio idején. (NYAKAS é. n. 12.) A kunszentmártoni „Megszálló levél”, Békés megye illetőleg Szabolcs megye 1720-as összeírása között meglévő egy-két év különbség azt sejteti, hogy nagy valószínűséggel ugyanarról a személyről van szó.

⁷¹ Az öcsödi Sülye Mihály honnan ismerte olyan jól? Azalatt a két-három év alatt ismerte meg, amely Polgárról Öcsödre kerülése után eltelt? Elképzelhető, hiszen általános gyakorlat szerint a pusztá települések határát a környező községek valamilyen módon használták. A bérlethez, de a használat bármilyen formájához is nyilván ismerni kellett a használatba vett pusztá határait. Egy körülmény azonban további megfontolásra késztet. A bevezetőben és a 47. jegyzetben röviden utaltam Kunszentmárton 1680 körül

valamiképpen azon Öreg Ember nékiek megmondotta a Szerint tanálták, már sok járások, kelések, fáradozások, és sok elme törések után, minnyájan meg nyugottak ezen Pusztának meg Szállásan, és Karóikat a földbe vervén, nagy örömmel vissza tértek Jász Apatira, és kevés idő múlva öszve adák magokat; ezen Szám Szerint, amint itten még maradékúnknakis emlékezetinek⁷², és más ujonnan a Kész fundusra⁷³ jövők(ne)k előttök hordozandó tisztesség tételnek jeliért, nevezet Szerint le rajzoltatnak, úgy mint ezen írásnak idején, 1762-dik esztendőben, 13-dik napján Januariusnak, már sokszor nevezett Nzts. Radics Istvány Ur a Helségnek Sokszor bírója lévén, de Szemei világátul meg fosztatván, idejének 94-dik esztendeit Helségünkben el érvén, élő nyelvivel ezen Deductiót maga declaralta⁷⁴. Meg Szállók pedig az többiek ezek: Tóth Mátvás, Radics Gergely, Nagy Miklós, Faragó Péter, Baktaj Mártony, Pente Istvány, Józsa János, Kiss Balázs, Szilvásj Mártony, Kovács János, Juhász Gáspár, Gyenes Albert, Gyenes János, és más Szegény sorsú emberek⁷⁵. De az nevezettek az Helségnek első zsengejiban, a Határok ki keresésiben⁷⁶, és más minden impetiók⁷⁷ ellen Szorossan és Hathatossan éjjel nappal dol-

összeírt, az 1686-os végső pusztulás előtti utolsó lakosaira. Ebben a névsorban találunk egy „Sulye Mihály” nevű embert. Az ékezet elmaradása ellenére azt mondhatjuk, hogy névazonosságról van szó. De vajon azonos személyről is? Az emberi életkort tekintetbe véve még ez sem teljesen elképzelhetetlen. Hiszen egy 1655 körül született embert 1680 körül már felnőttként összeírhattak, s ez az ember 1720 körül is még csak 60-65 éves lehetett. Nem kizárt tehát, hogy az 1680-ból Kunszentmártonból említett Sulye Mihály ugyanaz a polgári hajdúk, majd pedig az őcsödiek összeírásában szereplő személlyel, aki esetleg Kunszentmártonból kerülhetett egykor Polgárra, de esetleg Kunszentmártonban születve és nevelkedve jól ismerhette a város határait, ezért írhatta le azt olyan pontosan a hont kereső jászságaknak.

⁷² „Megszálló levél” itt újra elbeszéli a foglalás jelképes cselekedeit. Ehhez annyit lehet hozzáfűzni, hogy a kunszentmártoni történeti hagyomány ennek helyét is ismerni véli, s a Vereskeresztnél jelöli meg. Ebből a részből kiderül az is, hogy a „megszállás” történetének, s az abban résztvevők nevének felsorolására szükség van a közösségben azért is, hogy megőrizzék azt „maradékúnknak is emlékezetinek” illetőleg hogy a később beköltözők előtt az alapítók érdemeit hangsúlyozzák és esetleges előjogaikat ezzel az eseménnyel legitimálják, magyarazzák.

⁷³ Fundus = telek

⁷⁴ Deductio = nyilatkozat. A szöveg kiemeli az „élő nyelvivel”, azaz szóban. Arra is gondolnunk kell, hogy az élőszóval elmondott visszaemlékezést az írásba foglaló személy szerkesztette meg, azaz neki is szerepe volt a végső szövegforma elnyerésében. Declaral = kinyilvánít, nyilatkozik

⁷⁵ A visszaemlékezéssel ellentétben nem valószínű, hogy a szegénysorsúnak említett emberek annyira esetetek voltak. Hiszen egy új élet elindításához bizonyos anyagi tehetség (tőke, állatállomány, valamennyi ingóság stb.) szükséges volt. Gondoljunk vissza a premontrai barátok intézőjével majdnem megkötött szerződésre, amelynek terheit vállaltak volna a jászapátiak. E kérdés tisztázása természetesen csak Jászapáti XVII–XVIII. századfordulói társadalmának alapos, elemző vizsgálata után lehetséges.

Itt, a „Megszálló levél” végén Radics István csak 13, öt magát is beleszámítva 14 nevet sorol föl, s név nélkül utal „más Szegény sorsú emberek”-re. Ezt a sovány listát Dósa József egyéb forrásokból — elsősorban az anyakönyvi bejegyzésekből — kiegészítette. (DÓSA–SZABÓ 1936. 46–47.)

⁷⁶ A hoszú ideig lakatlan települések egykori biztos határjelei, amelyek ebben az időben természetes vízfolyások, dombok, fák, mesterséges földhányások, földbe ástott karók, ritkábban kövek stb. voltak, s évtizedekig nem tudták megújítani őket, gyakran elpusztultak. Tudatos elrontásuk is megtörténhetett, hogy a szomszédos községek így kisebb-nagyobb részt magukhoz kaparintottak. (Részletesen lásd: Takács 1987.) Ezért említi az új telepek egyik első és legfontosabb teendőjeként a „Határok ki keresését” az elbeszélés. Az újtelepítés utáni első határjárásokról részletesen tájékoztat Dósa József. (DÓSA–SZABÓ 1936. 70. skk.)

⁷⁷ Impetio = támadás, vád, kereset

goztak: Kik(ne)k munkálkodások által a Posteritások,⁷⁸ már most békességben Laknak. Az meg Szállás volt Ao 1719. Pünkösöd Szombattyán.”⁷⁹

IRODALOM

ANTAL Árpád

1980 Kuncsorba. In: Tóth Tibor (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből I. Szolnok, 507–517.

ASSMANN, Jan

1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp.

BAGI Gábor–SOÓS Imre

1989 Tizasüly. In: Botka János (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok, 595–610.

BÁN Péter

1980 Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I-II. Eger.

BARNA Gábor

1991 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. kötet. Bp. 209–244.

1993 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. In: Szerzetesrendek az Alföldön. Kármeliták Kunszentmártonban. Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 1. (Szerk. Barna Gábor). Kunszentmárton, 67–102.

1994 A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló Levél”. Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 2. (Szerk. Józsa László). Kunszentmárton.

2000 Kunszentmárton és a Nagykunság. Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra. (Kézirat, sajtó alatt).

BELLON Tibor

1979 Nagykunság. Bp.

BENEDEK Gyula

1971 Adatok Külső-Szolnok vármegye betelepülés történetéhez 1690–1730 között = Jászkunság, 123–132.

⁷⁸ Posteritások = utódok

⁷⁹ 1719. pünkösöd szombatját jelöli meg az elbeszélés a meg-szállás napjaként. Valószínűnek látszik, hogy ez egy befejező aktsusa volt csupán egy több évig tartó folyamatnak. Más források ugyanis a jászapátiak és jászalsószentgyörgyiek kunszentmártoni letelepedését 1718-ra teszik, s ebben az évben indul a legrégebb kunszentmártoni anyakönyv is. (Részletes összefoglalását lásd: DÓSA–SZABÓ 1936. 38–41.) Egy 1771-es, a körösi révvel kapcsolatos okmányból arról értesülünk, hogy Kunszentmártont 1718. május 18-án ülték meg eleink. (DÓSA–SZABÓ 1936. 38–39.) Ugyanakkor az új község alapításának száz éves évfordulóját Kunszentmárton városa 1819-ben ülte meg, s ennek alapja a Radics István által elmondott „Megszálló levél” dátuma volt. (DÓSA–SZABÓ 1936. 39.) A 200 éves évforduló megünnepléséről nem tudok. A 250. évfordulón, 1969-ben állíttatta fel Kunszentmárton akkori vezetése azt az emlékkövet, amely ma is a városi parkban áll, emlékeztetve az utókort e nagy jelentőségű eseményre.

- BOGNÁR András
1978 Pesty Frigyes helységnévtárából. I. Jászkunság. Szolnok.
- BOTKA János (szerk.)
1989 Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok.
- BOTKA János–SOÓS Imre–SZABÓ István
1989 Tiszabő. In: Botka János (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok, 293–313.
- CSEPPENTŐ Miklós–SOÓS Imre
1989 Tiszaroff. In: Botka János (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok, 557–578.
- DÓSA József–SZABÓ Elek
1936 Kunszentmárton története. Kunszentmárton.
- EMBER Győző
1977 Az újjátelepült Békés megye első összeírásai. Békéscsaba.
- FÉNYES Elek
1851 Magyar ország geographiai szótára II. Pest.
- FODOR Ferenc
1942 A Jászság életrajza. Bp.
- GULYÁS Éva
1974 Kenyér- és kalácsütés Jászapátiban és Kunszentmártonban. In: Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton–Szolnok, 69–75.
- GUNDA Béla
1972 Die Bettler in der Gesellschaft eines Dorfes. Festschrift Matthias Zender. (Hrsg. Ennen, Edith–Wiegelmann, Günter). Bonn, 623–634.
- JÓZSA László
1990 Kunszentmárton utcanevei. H. n. (Kunszentmárton).
- JUHÁSZ Antal (szerk.)
1990 Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szeged.
- KAKUK Mátyás
1972 Kunszentmárton földrajzi nevei. Szolnok.
- KISS Lajos
1978 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
- N. KOVÁCS Tímea
1999 Előszó. A kultúra narratívái, narratívák a kultúráról. In: N. Kovács Tímea vál. A kultúra narratívái. Narratívák 3. Bp. 7–15.
- MELETYINSZKI, J.M.
1975 A mese strukturális-tipológiai kutatása. In: V. J. Propp: A mese morfológiája. Bp. 220–281.
- MOLNÁR Ágnes
1980 Koldusok és társadalmi szerepük a Tiszazug egyházi ünnepeiben. (Kézirat)
- NEMES Gerzson
1981 A Zagyva- és a Tarna völgy jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279–1876). Szolnok.

NYAKAS Miklós

É. n. A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848. (Fejezet Polgár történetéből) Hajdúsági Közlemények 2. h. n.

OLRIK, Axel

1982 A népköltészet epikus törvényei. In: Tálasi István (szerk.) Néprajzi szöveggyűjtemény I. kötet. Bp. 453–462.

PROPP, V. J.

1975 A mese morfológiája. Bp.

RICOEUR, Paul

1999 Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea (vál.) A kultúra narratívái. Narratívák 3. Bp. 51–68.

RÜSEN, Jörn

1999 A történelem retorikája. In: N. Kovács Tímea (vál.) A kultúra narratívái. Narratívák 3. Bp. 39–50.

SOÓS Imre

1958 A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. Szolnok.

SOÓS Imre

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Eger.

SOÓS Imre–SZABÓ László

1980 Alattyan. In: Tóth Tibor (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 93–105.

1980 Mezőtúr. In: Tóth Tibor (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 619–644.

SZABÓ Ferenc

1989 Öcsöd. In: Botka János (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok, 81–106.

SZABÓ István–SZABÓ László

1980 Jásztelek. In: Tóth Tibor (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 387–396.

1989 Szolnok. In: Botka János (szerk.) Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 233–292.

SZABÓ László

1974 Jászapáti és Kunszentmárton anyagi kultúrájának összevetése. In: Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton–Szolnok, 49–68.

1982 Jászság. Bp.

SZILÁGYI Miklós

1966 A halászat Túrkevén és Kunszentmártonban a XVIII. század második felében. In: Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok, 5–70.

1974 A halászat szerepe Kunszentmárton XVIII. századi gazdálkodásában. Jubileumi évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Jászberény, 145–152.

SZINNYEI József

1897–1901 Magyar tájszótár II. Bp.

TAKÁCS Lajos

1987 Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Bp.

TÁRKÁNY SZÚCS Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Bp.

TESz

1976 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Bp.

TÓTH János

1976 A Jászkunság helyzete a 18. század végén. (Bedekovich Lőrinc kéziratosa könyve) Jászberény.

TÓTH Tibor (szerk.)

1980 Adatok Szolnok megye történetéből I. Szolnok.

SUMMARY

BARNA GÁBOR

Construction of Historical Memory – Creation of Local Identity and Myth (The „Letter of Occupation” – Narrative on Resettlement of Kunszentmárton in the 18th Century)

The paper analysis the so called „Letter of Occupation” a document of the resettlement of Kunszentmárton, an agrarian town on the Lowland (County Jász-Nagykun Szolnok). This historical source origins from the middle of the 18th century.

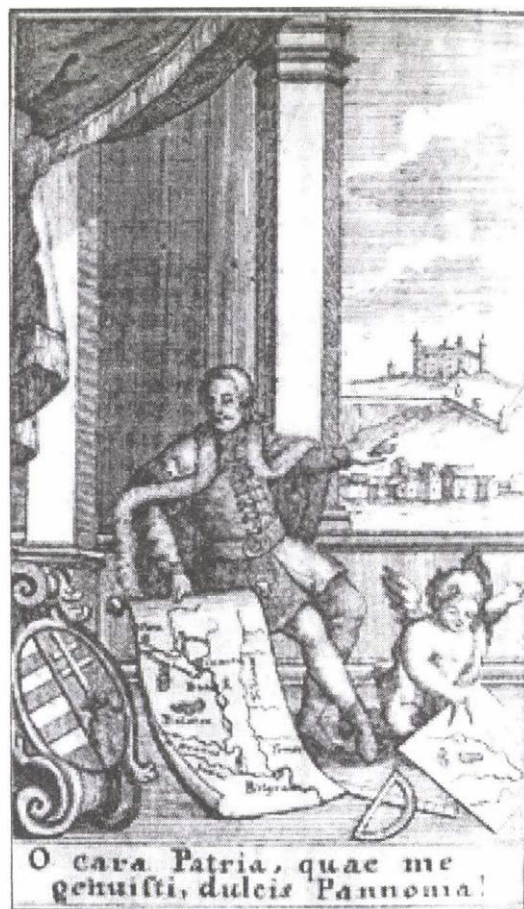
The first half of the 18th century was the period of the resettlement of the middle and Southern part of the Hungarian Kingdom in general after the liberation war from the Turkish occupation. The „Letter of Occupation” is one of the most important source of this process on micro level. It shows the motivation for searching a new home and gives the description of its practical realisation.

The period of search for a new home lasted for three years (1717-1719). The resettlement of Kunszentmárton itself happened in 1719 but it was registered only in 1762 after some decades according to the remembering of István Radics, the head and leader of the resettlement. He was regarded as an authentic source by contemporaries.

The paper publishes the whole text of the „Letter of Occupation” as a thick description and analyses it as a folkloric narration and interprets it as confirmation of the power structure of the local community. On the other hand the „Letter of Occupation” is regarded as the construction of the local cultural memory. It shows characteristics of epic narratives first of all ones of legends, tales and memorates both in form and content.

This „Letter of Occupation” is the basis of the local historical memory in Kunszentmárton until our days. Copies of this 18th century text are preserved in many families in the town. It is at the same time a representation of belonging to the old families of founders and expression, legitimation of the social structure in the city. This later role was weakened in the 20th century.

The „Letter of Occupation” became a model for a group of inhabitants of Kunszentmárton who founded a new settlement (Kuntelep at Görgeteg) at the very end of the 19th century in Transdanubia (South-West Hungary, County Somogy). They described the history and memory of the whole event on the same way.

10. kép

Illusztráció Bél Mátyás: „Compendium Hungariae geographicum”
című munkájához (Pozsony, 1753)